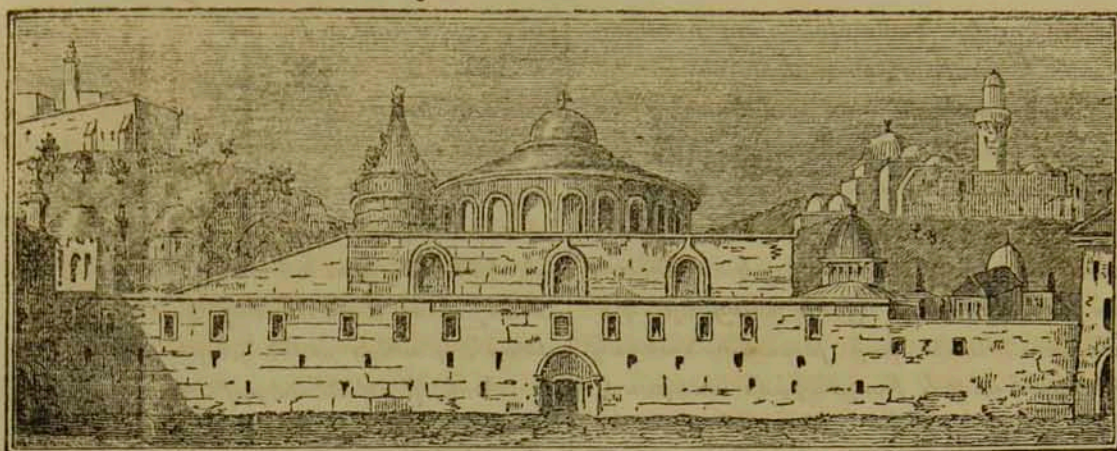

ՄԵՏԱՍԱՆՆԵՐՈՒՄ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 10.

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՏԵՐԵՐ 31

1876.

ԱԶԳԱՅԻՆ. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա Ն Մ Ա Հ Ի

« Խիստ է քեզ ընդգէմ
խթանի աքացել ու »

Շարունակութիւնն եւ վերջ, տես թիւ 9:

ԱՅՍՊԷՍ ահա ստուգեան և խա-
ւարի կատարի հալածանքն և վայրագ
բռնութիւնը վերջապէս կ'ստիպուի տե-
ղի տալ ճշմարտութեան և կորագլուխ
սգիլ անդրէն իւր խաւարապատ որջին
մէջ ուրիշ պատեհ առ թի սպասելու և
իւր դէրը այլ եղանակաւ յառաջ վարե-
լու : Քանզի բռնութիւնն ու հալա-
ծանքը՝ ճշմարտութեան յայտնութեան
և յառաջագիմութեանը խոջնդոտ յա-
րուցանելու անկարող գտնուելէ զատ՝

ԺԱ

առաւել եւս նպաստեցին նորա տա-
րածման եւ հաստատութեանը . այն
սոսկալի բռնութեանց և յամառ հա-
լածանաց յորդաբուխ հեղեղներն՝ ու
ռոգելով և պարարտացնելով քրիստո-
նէական հաւատոյ արգաւանդ հողը ,
և եւս կը բեղմնաւորեն կը զարգայը-
նեն և կը զօրացնեն քրիստոնէական կը-
րօնի արմատը և առաւել հաստատուն
կ'առնեն ճշմարտութեան հիմնաքարը՝
չաղախելով զայն բազում անձնուրաց

28

և տնձնուէր խոստովանողաց բոսորա-
բուխ և նուիրական արեամբ ։

Այլ սակայն՝ այս արիւննահեղ եւ-
աշխարհաստատան հակամարտն վերջին
և վճռականը չէր տակաւին, կը մնայր
գեռ եւս աւելի սոսկալին, աւելի ա-
րիւնքուշտն և առաւել կատաղին, որ մի
մարտութեան իւր խաւարածածուկ
հնարքներով և բազմադիմի աւերում
ներ պիտի գործէր քրիստոնէական ե-
կեղեցւոյ այն մեծակառոյց և բազմաշ-
խոստ շէնքին՝ եղբայր եղբօր դէմ յա-
րուցանելով՝ հայրը որդւոյն դէմ զինե-
լով և ամուսին ամուսնոյ դէմ ատե-
լով թեամբ վառելով այն ներքին եւ
և բաբելոնական շիտթութեամբ, որ
արեւմտեան եկեղեցւոյ աստուածա-
բանից ոմանց խոսկամտութենէն և հո-
վուաց փառասիրական ձկտումներէն
ծնունդ առնելով այնքան բազում դա-
րեր անլուր հերետիկոսութիւններով,
անվերջանալի հերձուածներով, ան-
հատնում վիճաբանութիւններով եւ
արիւննահեղ կռիւներով արեւմտեան
բոլոր քրիստոնէայ աղբերը անգթու-
թեամբ տառապեցնելով և յուցնեցնե-
լով, վերջապէս բերաւ գլորեց ընդհա-
նուր մարդկութիւնը միջնագարեան
այն անել լաբլւրինթոսին մէջ, որոյ
սոսկալի անցից և քստմենի սրտահա-
րաց ողբալի նկարագիրն սոսկում կը
սրտածառէ մարդկային սրտից և որոյ
միաստակար աղբեցութեան տակ գրե-
թէ համօրէն մարդկային աղբն՝ ամ-
բողջ հարիւր տարի ապաշխարելով
հազիւ կարոց քաւել իւր անգիտու-
թեան վրիպակը եւ զերծանելով այն
դժոխային քառսէն յինքն դալ, լոյս
տեսնել և կենաց սիւք շնջել ։

Առաջին սրտերազմն ուղղակի դըր-
սէն և հեթանոսութեան կոյմէն գա-
լով աւելի կը զօրայնէր և կ'ամրացը-

նէր քրիստոնէութեան յոյակապերը,
կ'ոգեւորէր և կ'աբխացնէր ճշմարտու-
թեան երկրպագուները, որք ՚ի սէր
նորին՝ մահ քան զկեանս լաւ համարե-
լով մի գերբնական զօրութեամբ զի
մագրու կրքինէն ամեն տեսակ խժդը-
ժական անգթութեանց և բազմադիմի
տանջանաց, առաթուր կոխելով զաշ-
խարհ և անոր ամեն բարեքները ։

Իսկ վերջինն՝ ներքին և գաւառա-
բանական խնդիրներէ ծնունդ առնե-
լով, մարդկանց մոքերն ու հոգին տա-
րակուսութեան և անստուգութեան
մէջ գլորեց, որով պղտորելով մոքուր
հաւատոյ անաղօտ լոյսն, մարդկային
անհատ մտաց քննութեան և վիճաբա-
նութեան սկսան ենթարկիլ այնուհե-
տեւ հաւատոյ այն ամեն նուիրական
աւարկայներն, որք անիմանալի են
մարդկային մտաց և ՚ի վեր քան ըզ-
օահմանափակ տեսութիւն նոցին, իսկ
հաւատապելոց բազմութիւնն եւս տա-
կաւին հեռի գողով այն ատեն Ս. Գը-
րոց ներկուռ հմտութենէ եւ քրիս-
տոնէական հաստատուն կրթութենէ,
սոյն շիտթութեանց ժամանակ գա-
ղափարաց այն բազմածնունդ յայտ-
նութեանց առթիւ բոլորովին զփութե-
լով և շուարելով, անկարող էր ճշմարի-
տը սուտէն՝ և ուղիղը սխալէն որոշելու,
ոմն այս և ոմն այն կուսակցութեան
կը յարէր ըստ բերման, շտաբն եւս
առանց ոչ այս և ոչ այն կուսակցու-
թեան հետեւելով՝ իրենք եւս մի նոր
և առանձին վարդապետութեան հե-
ղինակ լինելու անսխառական տենչիւ
նոր նոր խնդիրներ յարուցանելով՝ նոր
նոր վէճերու, կուսակցութեանց եւ
սրտակոմանց դռներ կը բանային ։

Եւ ահա այսպէս՝ մինչդեռ մի կողմէն
արեւմտեան եկեղեցին հաղորաւոր
կուսակցութեանց բաժնուած, քրիստո-
նէութեան բուն ոգիէն հեռացած և

լիկ արտաքին ձեւաբանութեանց կապուած՝ դուանաբանական ունայն իրենդիրեն իրաւ և տատուած արանսական անվերջ անտի վեճերով՝ կործանման վիճակները կը տարուբերէր. միւս կողմէն եւս նորա անխառն, սրբասուն և անձնուէր պաշտօնեայք ժողովրդի այս տարտամ և շփոթ կայութիւնը իրենց փառասիրական և շահագիտական ճարակ և պատեհ առիթ գտնելով, պրղտոր ջրոյ մէջ ձուկ որսալու ճարտարութեամբ սկսան իրենց նողկալի դէրերը խաղալ անխիղճ համարձակութեամբ այլ և այլ խաբէական ձեւերու և պատրասակներու տակ։

Այնքան յուզմանց, շփոթութեանց և տանիւնվրայութեանց առթիւ ժողովուրդն այնքան խորին տգիտութեան մէջ կը գտնուէր, որ բնաւ մի կատարեալ գաղափար չունէր, ոչ իւր դաւանած կրօնի վերայ, ոչ իւր ընդունած եկեղեցւոյ վերայ և ոչ իսկ իւր պաշտած Աստուծոյ վերայ. սակայն եկեղեցական դասուն ուղղութեան և սրբութեան վերայ մեծ հաւատ և համարում ունենալով՝ ասէն սարագայի մէջ անոր կը հետեւէր իբրեւ անսխալ առաջնորդի և նորա ամեն մէկ խօսքը իբրեւ սրտագամ ընդունելով միամիտութեամբ եւ եռանդով կատարելու պատրաստ էր անտրտունջ, իսկ Եկեղեցական դասն ժողովրդեան այս միամիտ հաւատը չարաչար ՚ի գործ դնելով՝ սկսաւ յօգուտ իւր գործածել զայն անխղճաբար. նախ քան զամենայն Սրբազան փափն փոխանորդ Աստուծոյ, հետեւաբար եւ անսխալ հրատարակուելով՝ կը սկսի իբրեւ անկախ հեղինակ եկեղեցւոյ՝ աղատորէն ՚ի գործ դնել իւր կիրքն ու հաճոյքը. սակայն ըստ որում ինքրն անսխալ՝ ըրած գործերն որքան վատթար եւս լինէին, հարկ էր նկա-

տուիլ իբրեւ ուղիղ և օրինաւոր. քանզի անսխալն սխալ գործ չը գործեր. հետեւաբար ժողովրդի համար ետերելէ կամ դատապարտելի որ և է մի գործ Հռովմայեցի բարձրաստիճան եկեղեցական մը աղատ և համարձակ կարող էր գործել. քանզի մի էր խեղճ և ճշնեալ ժողովուրդն որ իւր հոգւոյ տէր և իշտանի արարմանց վերայ դիտողութիւն ընէ. մի ծուռ ակնարկ կամ տարակուսական մի խօսք բաւական էր խեղճ անհաւատի գիտցն դժօնոց բոլոր կայծակները հրաւիրել և արքայութեան դռները իրեն դէմ գոցելով՝ հոգին ՚ի կորուստ դատապարտել. և ահա այս պատճառաւ Սրբոյն Պետրոսի դահլ՝ և Կարտինալութեան ծիրանի խոյրն նկատուած էր այնուհետեւ իբրեւ միակ եւ ապահով միջոց աշխարհի ամեն տեսակ զուարճութեանց, հեշտութեանց և շռայլութեանց վայելման, ուստի և շատ հեշտասէր, մոլի և վատաբարոյ մարդկանց ցանկալի լինելով՝ սկսաւ բռնաբարուիլ, զոր ամենէն աւելի բռնաւորներն ու խորամանկներն կը յաջուէին գրաւել այլ և այլ դատապարտելի միջոցներով։ Թէ այս ժամանակամիջոցին վատիկանի այն սրբավայր դահլճին մէջ ինչ զոռելի անառակութիւնք և սոսկալի չարիք ՚ի գործ դրուած են՝ մինչեւ մեզ բերած է ժամանակն աւանդապատհալ մութեան միջոցաւ. սակայն ըստ որում ծանր են լսելեաց և ընդդէմ համեստութեան՝ զանց կ'առնեմք յիշատակել՝ այս չափը միայն կ'ասեմք թէ այս մասին շատ հետաքրքիրներն կարող են միայն Կեսար Պօրճեայներու պատմութիւնը ուզէ անցնել։

Արդ այնքան ղեղխութեանց, այնքան շռայլութեանց և այնքան բազմադիմի զուարճալի եւ ցոփ հանդիսից հանդերձանոց համար մեծագումար

ծախսեր հարկաւոր էին , զորս ձեռք ձգելու համար հոգեւոր իշխաններն կը սկսին իրենց թանկագին աղբյուրները շատ մեծագնայ ծախել , մեղաց թողութիւն , հոգւոյ փրկութիւն և երկնից արքայութիւնն մենավաճառի կը դրուին այնուհետեւ , երկնից արքայութիւնը կանգնով կը սկսի վաճառիլ և մեղաց թողութիւնը դեղին մետաղի ծանրութեամբ կը շրջուիլ , մարդ մը որ չափ չարիք ուղէր կը գործէր , որչափ զրկանք և անիրաւութիւն ուղէր կը հասցնէր այլոց , ամենեւին երկիւղ չունէր ոչ Սատուծոյ և ոչ նորա դատաստանէն , քանի որ Աստուծոյ փութանորդն երկրի վերայ նստած շատ մարդասիրութեամբ կը դատէր և շատ նպաստաւոր վճիռներ կ'արձակէր , բաւական էր միայն որ մի անգամ անօրէն մամոնայի փայլն նորա աչքին շողայր , այն ատեն այնքան ներողամտութիւն եւ այնքան քաղցրութիւն կը գտնէր մեղաւոր մարդն , որ ոչ միայն գործած՝ այլ եւ ապագայ գործելիք ամեն չարեաց համար ներողութեան թուղթ կ'ստանար , յորմէ յետէ աղատ էր բոլորովին մինչև իւր կենսոց վերջին շունչը գործել ամենայն ինչ ընդդէմ աստուածային կամաց և օրինաց և ընդդէմ խրդձի մտաց , ու կարէր արգիլել , քանի որ նա արձակած է մեղաւորը՝ արձակեալ սլիտի մնայ միշտ , միայն եթէ չուղէ նորէն կապել :

Այսպէս ահա Հռովմէական Եկեղեցականութեան այս աստիճանի ղեղծումը եւ ժողովրդի խորին տգիտութիւնն այնպիսի աղիտաբեր արգիւնքներ յառաջ բերին , որոց վնասը ընդհանրութեան վերայ եւս ծանրացաւ , քանզի ոսկիով մեղաց թողութիւն և հոգւոյ փրկութիւն ստանալու այլանդակ հաւատն ժողովուրդը այնպիսի անկարգութեանց առաջնորդեց , որով

վեր 'ի վայր շրջեցան ամենայն օրէնք և կարգադրութիւնք , չմնաց այլ ևս կենաց եւ ընչից ասպահովութիւն , պատուոյ և սրբութեան ակնածանք և ոչ Աստուծոյ կամ դատաստանի երկիւղ , գրեթէ ամբողջ Եւրոպան անկարգութեան թատր մը դարձաւ , և ահա այսու քրիստոնեայ ժողովրդի սիրտըն ու հոգին ապականուելով և եկեղեցական ամեն կարգադրութիւնք առաթուր կսխալելով , Հռովմէական եկեղեցին այնքան հեռացաւ իւր նսիւնական ուղղութենէն , այնքան եղծումներով լեցուեցաւ , որ տեղի տուաւ Լուտերի , Զուինգլինի և Կալվինի բողոքանաց , որոնցմով և նորանոր հերձուածոց և երկպառակութեանց , ժողովուրդն իսկ իւր այնքան տգիտութեան մէջ զգալով Եկեղեցւոյ ղեղծումը , համակրութեամբ սկսաւ ձայնակցիլ այն բողոքանաց առանց միտ զընելու ծայրայեղութեանց նոյին :

Այս բողոքներն հետզհետէ այնքան արձագանք կը գտնեն և այնքան կուսակիցներ կ'ունենան , ուր կը սկսին մեծ հոգ պատճառել Հռովմայ եկեղեցւոյն՝ մեծ ուժգնութեամբ հարուածելով այն ամեն անկարգութիւններն ու ղեղծումները , սակայն Հռովմայ Եկեղեցին որ նոյն ժամանակ շատ խորամանկ և նենգամիտ պաշտօնեայներ կը սնուցանէր իւր ծոցը , նոցա մի խորամանկ հնարքով կը յաջողի այս մեծ սպառնալեաց դէմ ևս խիղախել անլուր անգթութեամբք , Իրեն դէմ բարձրացած բողոքները հերետիկոսութիւն և Եկեղեցւոյ դէմ հայհոյութիւն հրատարակելով , ինքը իրրեւ միակ աւանդապահ ճշմարիտ կրօնի և ուղիղ հաւատոյ , անմիջապէս հաւատարմական ատեան կը կազմէ Եկեղեցւոյ որդւոց հաւատքը , հոգին և իրիզք քննելու համար , զորս եթէ հակառակ գրտ

ներ իւր քմաց՝ ահռելի տանջանարանն ներու մատներու և հրով դատելու լի աղօր իշխանութիւնը ունէր։ Եւ ահա այն օրէն կը բացուի աշխարհի վերայ մի բողբոլիլն նոր և զարհուրելի աւսարան եւս . գրեթէ կը նորոգուին հեթանոսական այն սոսկալի մարդազոհի դարերն ուրիշ կերպարանքի տակ . մի կողմէն կը բարձրանան հաւատաքնութեան առնին բաղմամբիւ զհեթուն սոսկալի սպանգանոցներ , ուր անլուր տանջանքներու կը մատնուին խեղճ զոհերն խաւարածածուկ յարկոց մէջ անտես 'ի մարդկանէ , միւս կողմէն կը դիլուին հրապարակաց վերայ ահագին փայտակոյտեր և խարուկահանդէսն կը կատարուի կրօնական շքեղ եւ փայլուն արարողութեամբ՝ իւր մարդածախ բոցոյն ճարակ տալով շատ մը անմեղներ , որք արդարութիւն և իրաւունք աղաղակելով կը ձենձերէին այն լայիկոզ բոցերուն մէջ և Հռուովմայ գահոյն նախանձախնդիր Ս. հարք զայս առնելով կը համարէին պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ . այլ սակայն արդարութեան չափը հետըհեռէ կը լնցուի եւ անիրաւութեան բաժակի դառնութիւնը կը սկսի ղեղանիլ : Այն սոսկալի և անգութ հանդիսից տեսարաններն , այն արխասիրտ և անմեղ զոհերու յորդաբուխարիւններն , այն սոսկալի տանջանարաններու մատնուածներու և անլոյս , անօգ և անսլաղ մահուան բաղմամբիւ դատապարտելոց սրտաբուխ հաւաքանքներն , զըրկելոյ , որբոց և այրեաց արեան արտասուքներն վերջապէս կ'սթափեն ապշած ժողովրդի թմբեալ հոգին . կը զարթուցանեն նորա խիղճը և կը գրգռեն մարդկային զգացումները . որով արդար զայրութիւ ղինեալ իւր կենաց անգութ դահճաց դէմ՝ կը տառապէ և կը խորտակէ իւր բռնաւորաց աթոռն

և երկամեայ դաւաղանը , և վերջապէս մագապուր կը զերծանի միջնադարեան այն սոսկալի քառսէն շնասպառ և մահամերձ :

Այսպէս ահա ճշմարտութիւնը աշխարհի սկզբէն 'ի վեր միշտ հալածանք կրած եւ բռնութեան ենթարկուած է . ինչպէս հեթանոսութեան , նոյնպէս և անուանական քրիստոնէութեան կողմէն , ինչպէս տգիտութեան եւ նախապաշարմանց՝ նոյնպէս կեղծ լուսաւորութեան և անհիմն յառաջագիմութեան կողմէն . ինչպէս բռնապետութեան եւ շահասիրութեան , նոյնպէս պատրուակեալ ազատականութեան և անշահասիրութեան կողմէն . և տակաւին պիտի կրէ միշտ , քանի որ աշխարհ կայ և նորա մէջ մարդ՝ և 'ի մարդն այլ և այլ կիրքեր կը անախն :

Սակայն ասոր հետ մէկտեղ ճշմարտութիւնը թէեւ հալածուած , թէեւ նախատուած , թէեւ երկար ժամանակներ ճնշման և լուութեան ես դու տապարտուած , սակայն վերջ ամենայնի միշտ յաղթական հանդիսացած և փրշրած է իւր ամեն հակառակորդներն և ուստի ամեն մարդ որ իւր սրտի մէջ ճշմարտութեան սէր և արդարութեան զգացում կը կրէ , պէտք չէ բնաւ վշատի որ և է մի խոջնդոտէ կամ արգելքէ . յուսով և յարատեւութեամբ թող յառաջ վարէ միշտ իւր սկզբունքը յաջողութեանն անկասկած լինելով . քանզի ճշմարտութիւնը յաղթող է , ճշմարտութիւնը Աստուածային է և ամենազօր , հետեւաբար ամենայն որ հարցի ընդ վիժին ընդ այն փշրեսցի և յոյր վերայ անկցի հոսեցէ :

Գ . Ս . Շահանէան :

